

further scientific researches of issues towards clarifying gender indicators of using the Internet are found.

Key words: adolescence, motives, internet activity, motives of internet activity, instrumental motives, relaxation motives, educational-cognitive motives, communication motives.

Відомості про автора:

Зінченко Олександр Володимирович – аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Статтю подано до друку 10.04.2016.

УДК 159.9

© В. З. Лучків, 2016

В. З. Лучків (м. Житомир)

ЕМПАТІЯ ЯК ЧИННИК АСЕРТИВНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Лучків В. З. Емпатія як чинник асертивності в юнацькому віці. Кризові трансформації сучасного українського суспільства актуалізують дослідження особистостей, які поєднують в собі не лише ініціативність, цілеспрямованість, уміння заявити та відстояти власні інтереси, а й поєднати ці уміння з толерантним ставленням до Іншого, просоціальною поведінкою, моральністю. Такі якості, перш за все, необхідно розвивати в особистостей юнацького віку, які стають суб'єктами власного життя і саме з ними пов'язане майбутнє нашої держави.

В статті доводиться, що емпатія як інтегральна якість особистості є чинником розвитку асертивності та асертивної поведінки в юнацькому віці. Виявлено позитивну динаміку інтегральної емпатії, окремих її форм (антиемпатії, співчуття, реального сприяння не на шкоду собі, альтруїстичної поведінки) та асертивності. Впродовж юнацького віку молоді люди стають більш самостійними, впевненими в собі, цілеспрямованими, відповідальними за власні рішення, співчутливими та емпатійними. Останнє допомагає їм адекватно відобразити внутрішній світ Іншого, проявляти до нього толерантність, знаходити спільні інтереси та позиції.

Дослідження статевих відмінностей показало, що хлопці, порівняно з дівчатами, є більш агресивними, байдужими, меншою мірою реально допомагають в емпатогенній ситуації та однаково з дівчатами проявляють альтруїстичну поведінку. Також виявлено спільну негативну тенденцію в розвитку емпатійності юнацтва впродовж останнього десятиріччя: значне (в два рази) зниження у нього рівня розвитку інтегральної емпатії.

Емпірично доведено, що співчуття та реальне сприяння не на шкоду собі є провідними чинниками асертивності юнаків та дівчат.

Ключові слова: інтегральна емпатія, форми емпатії, асертивність, ранній юнацький вік, зрілий юнацький вік, онтогенетична динаміка, чинники асертивності.

Постановка проблеми. Трансформація соціально-економічних та політичних умов сучасного життя актуалізує розвиток ініціативи, відповідальності, уміння протистояти маніпулятивним впливам. Водночас кризові явища в суспільстві породжують агресію, обезцінення успіхів, конформізм, страхи, демонстрацію зверхності. У зв'язку з цим актуальним є не лише оволодіння асертивною поведінкою, а й розвиток асертивності як якості особистості, яка вміє заявляти про власні інтереси, цілі та досягати їх, при цьому з повагою ставитись до оточуючих. Наразі актуальним є дослідження чинників розвитку феномену, зокрема його

емпатійної детермінації. Саме емпатія дозволяє проникнути у внутрішній Світ Іншого, зрозуміти його та знайти шляхи оптимальної взаємодії.

Актуальним наразі залишається і наукове вирішення вічної суперечності між потребою людини у свободі від Світу та онтологічній залежності від нього (Е.Фром, 1999). Вивчення асертивної особистості зумовлено й необхідністю доповнення досліджень екзистенційної та гуманістичної психології в знаходженні особистості, яка ще не досягла рівня духовної зрілості, самоактуалізації, не такої «досконалої», проте адаптивної, успішної, позитивно соціалізованої та психологічно здорової.

Розвиток асертивності особливо важливий в період юності, коли інтенсивно формуються життєві перспективи, нові погляди на стосунки між людьми та на себе самого, коли особистість стає суб'єктом власної життєдіяльності, а її емпатійність може досягати найвищих рівнів розвитку [1]. Тому наукова проблема дослідження психологічних особливостей розвитку асертивності та її чинників є актуальною як з соціальної, так і з наукової точок зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прагнення знайти найбільш конструктивні та гуманні способи взаємодії між людьми при яких кожен із взаємодіючих суб'єктів мав можливість відкрито заявити про свої інтереси та реалізувати їх, привело до величезної низки досліджень асертивності зарубіжними дослідниками, які мали як теоретичний, так і експериментальний характер. Поняття асертивності з'явилося в психологічному тезаурусі в середині двадцятого століття в працях представників біхевіористичної школи (Е. Солтер, 1949; Дж.Вольпе, 1958, 1966, 1982; А.Лазарус, 1966, 1981).

Перш за все обґрунтовувалась актуальність та доцільність досліджень асертивності. Було доведено, що вона є чинником партнерських міжособистісних стосунків, за яких кожен із суб'єктів взаємодії здатен заявляти про свої права та відстоювати їх без шкоди для інших і при цьому довіряти один одному, вести себе спокійно, впевнено, сміливо [7, 9]. В цих працях було показано переваги від реалізації асертивної поведінки, порівняно з агресивною, пасивною та маніпулятивною, для консолідації суспільства, для успішних взаємодій, досягнення цілей, побудови кар'єри, менеджменту. Дослідники когнітивно-поведінкового напрямку знайшли достовірний позитивний взаємозв'язок між асертивністю та емоційним інтелектом [6], соціальною компетентністю [8], академічною успішністю, адаптацією [5].

Зважаючи на це розгортаються дослідження з оптимізації навчання асертивності, перш за все, в рамках поведінкової психотерапії (Wolpe J., Lazarus A.A., 1966; Weitlauf J.C., Smith R.E., Cervone D., 2000; Gupta M., Hooda R.C., Kumar J., 2002).

У дослідженнях феномену асертивності репрезентуються сучасні тенденції розвитку психологічної науки: стирання меж між окремими психологічними напрямками та створення еkleктичних, інтегративних концепцій. З огляду на зміст та опис асертивності, асертивної поведінки можна зробити умозаключення, що концепції асертивності створювалися в рамках біхевіоральної школи під впливом основних положень **неофрейдизму** (поняття «індивідуалізації» (К.Юнг), **інтерактивної психології**, зокрема транзактного аналізу (усвідомлення продуктивності Его-стану «Дорослий», досягнення автономії через розвиток інтегрованого Дорослого, звільнення від маніпулятивних сценарних ігор, оволодіння чесними й відкритими формами спілкування (Е.Берн, Е. Шостром)), **соціально-когнітивного напрямку** (не лише соціальне оточення впливає на поведінку людини, а й люди відіграють активну роль в створенні соціального оточуючого середовища; люди здатні усвідомлювати й оцінювати рівень своїх здібностей, вибудовувати успішну поведінку, відповідно до специфічного завдання чи ситуації, оцінювати власну ефективність (А.Бандура, D. Rotter), **нейролінгвістичного програмування** (оптимізація спілкування через усвідомлення власних репрезентативних систем та партнера по взаємодії (Д. Гриндер, Р. Бендлер), **гуманістичної психології**

(існування конструктивної сутності людського Я, потреби в самоздійсненні, відкритість світу (Г. Олпорт, Г. Мюррей, К.Роджерс, А. Маслоу)), *гештальттерапії* (прагнення до розвитку, актуальність (принцип тут і тепер), розширення усвідомлюваності та прийняття відповідальності за все, що відбувається у власному бутті (F. S. Perls, R.F. Hefferline, P. Goodman)).

З огляду на викладене вище, можемо констатувати, що під впливом гуманістично спрямованих теорій до змісту поняття «асертивність» додали сполучення слів, які безпосередньо не репрезентують етимологію слова «*assertion*», а саме: «поважати права інших», «діяти з повагою до інших», «не зневажати прав інших».

У вітчизняних соціально-психологічних дослідженнях за радянських часів не апелювали безпосередньо до асертивності, а вивчали близькі за своєю суттю поняття: упевненість, упевненість у собі, переконання, внутрішня стійкість, нонконформізм (В.О.Барабанщиков, В.Ю.Забродін, І.О.Завалішин, Е.Мелібруда, Л.А.Петровська, Г.В.Суходольський, В.Д.Шадріков, В.В.Большакова, Ю.М.Ємельянов). У пострадянські часи в кінці двадцятого століття поняття власне «асертивності», «асертивної поведінки» почали досліджувати спочатку в Росії (Л.Ф.Алексєєва, І.В.Лебєдєва, О.О. Леонтєєв, С.А. Степанов, О.В.Хохлова, Ю.В.Шильцова), а на початку двадцять першого століття – в Україні (Л.М.Курганська, Л.М.Марчук, С. К. Мельничук, Л.О. Ніколаєв, Н.М. Подоляк). І якщо зарубіжні дослідники описували цей феномен переважно в поведінковому дискурсі, знаходили негативні та позитивні кореляції асертивної поведінки, українські та російські дослідники прагнули до екзистенційного розуміння асертивності, спираючись на гуманістичні концепції Р. Емерсона, Ж. Леддлофа, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, Т. Харріса, В. Франкла, Е. Фромма та надавали перевагу вивченню її як якості особистості: багатокомпонентної, інтегральної, ієрархічної. Серед її чинників досліджували зовнішні та внутрішні умови (І.В.Лебєдєва, 2014; О.О.Леонтєєв, 2008; Г.О.Парамонова, 2009; Н.М.Подоляк, 2014). До зовнішніх умов відносили особливості впливу мікросоціуму: сім'ї, школи, референтної групи та макросоціуму: культури, національного менталітету, світогляду тощо. До внутрішніх – індивідуально-особистісні риси: самооцінку, цілеспрямованість, схильність до ризику, толерантність до зовнішніх впливів, а також установки, базові потреби, цінності, мотивацію.

Під асертивністю почали розуміти інтегральну особистісну якість, яку описували як незалежність від оцінок інших, як можливість самостійно регулювати власну поведінку. Вслід за Е.Солтером дослідники одноставно називають асертивну поведінку «золотою серединою» між пасивністю та агресивністю. При цьому часто звертають увагу, що для прояву асертивності, асертивної поведінки необхідно поважати та враховувати інтереси Іншого, відчувати його потреби, установки, позиції. При цьому часто-густо не вказують за якої умови це можливо. У зв'язку з цим **метою статті** є визначення особливостей вікової динаміки інтегральної емпатії та її форм як чинників асертивності в юнацькому віці.

За дослідженнями Л.П. Журавльової [1], в умовах адекватної соціальної ситуації розвитку підлітковий та юнацький вік (вік дорослішання) є дуже важливим для позитивної динаміки емпатії, інтеграції її в особистісну якість. У цьому віці відбувається становлення емпатійності як вікової особливості особистості. А у ранньому юнацькому віці емпатія стає інтегральною характеристикою особистості у якій проявляється її ставлення до світу, людей і до власної особи; розвиваються її найвищі форми.

Під інтегральною емпатією авторка розуміє цілісне, ієрархічно структуроване, багатовимірне утворення. Її феноменологічною основою є відображення світу переживань іншої людини і трансформація цих переживань у власні. Відображення переживань та їх трансформація може бути різної міри складності і відбуватися на різних рівнях: психофізіологічному, психічному, соціопсихологічному і трансцендентному (духовному) [1, с. 292 – 293].

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Зважаючи на викладене вище ми *припустили*, що інтегральна емпатія та окремі її форми є чинниками розвитку та прояву асертивності в юнацькому віці.

У зв'язку з цим *предметом* дослідження є особливості онтогенетичної динаміки й взаємозв'язків інтегральної емпатії та її форм з асертивністю впродовж юнацького віку.

Дослідження проводилося на базі Житомирського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей, Житомирського національного агроекологічного університету та Житомирського державного університету ім. І.Франка. Загальна вибірка складала 360 осіб: 42 старшокласників і першокурсників (ранній юнацький вік) та 318 студентів (зрілий юнацький вік) віком від 17 до 22 років.

Основними *методами* дослідження були метод поперечних зрізів, емпіричні (тести), якісний та кількісний аналізи, інтерпретаційні. З метою дослідження інтегральної емпатії та її форм використовувався «Тест на визначення інтегральної емпатії у підлітків та юнаків» Л.П.Журавльової [3], асертивності – «Тест-опитувальник рівня асертивності», модифікований В. Каппоні, Т. Новак [4]. Для знаходження взаємозв'язків між компонентами обох феноменів використовувався лінійний кореляційний аналіз Пірсона, для виявлення відмінностей між групами ознак вираховувався t-критерій Стьюдента.

Відповідно дослідження мало три етапи. На першому вивчались особливості онтогенетичної динаміки інтегральної емпатії та її форм. Методика складається із сюжетів-колізій, герої яких потрапляють в різні емпатогенні ситуації. На кожну ситуацію пропонується сім варіантів відповідей щодо їх розв'язання. Передбачена також власна відповідь респондента, яка у відповідності до її змісту відноситься експериментатором до одного із запропонованих шляхів розв'язання ситуації. Героями сюжетів є ровесник, доросла людина, дитина, людина похилого віку, тварина. Кожен із варіантів запропонованих відповідей репрезентував один із видів чи форм емпатії, а також відповідного емпатійного ставлення. У такий спосіб було визначено наступні досліджувані шкали (форми емпатії): 1) антиемпатія, 2) індиферентність (пасивне споглядання ситуації), 3) співпереживання, 4) переживання з приводу почуттів Іншого (співчуття), 5) моделювання поведінки (внутрішнє сприяння), 6) реальне сприяння не на шкоду собі, 7) альтруїстична поведінка (реальне сприяння на шкоду собі).

Діагностичною процедурою передбачено також визначення загального показника емпатійності – суми показників антиемпатії та всіх форм власне емпатії. Таку емпатію назвали інтегральною.

На другому етапі вивчались особливості онтогенетичної динаміки асертивності. Тест-опитувальник «Дослідження рівня асертивності» (модифікований В. Каппоні, Т. Новак) складається з 24 тверджень. Інтерпретація результатів дослідження проводиться за 3 шкалами. Шкала А визначає такі компоненти асертивності як незалежність, автономність; шкала Б – впевненість, рішучість, опору на власні сили; шкала В – соціальну бажаність.

Третій етап дослідження було присвячено знаходженню та аналізу взаємозв'язків між компонентами інтегральної емпатії, її форм та асертивності.

Результати дослідження середніх показників (М) інтегральної емпатії та її форм відображено в табл. 1.

Результати дослідження онтогенетичної динаміки емпатії загалом відповідають відповідним показникам, що були виявлені Л.П. Журавльовою [2].

Спостерігається позитивна динаміка інтегральної емпатії впродовж юнацького віку. Проте, слід відмітити, що впродовж останніх років у два рази знизились загальні показники рівня розвитку емпатії в молодих людей. Середнє значення емпатії сучасної молоді становить 17,44 бали, а в 2008 році цей показник становив 34,66 бали [2]. Хлопці, порівняно з дівчатами, є більш агресивними (відповідно, середні значення їх антиемпатії $M = -3,78$; $M = -2,71$; ($p \leq 0,01$)), байдужі (відповідно, середні значення їх індиферентності $M = -2,12$; $M = -1,97$), меншою мірою реально допомагають в емпатогенній ситуації (відповідно, середні значення їх реального

сприяння не на шкоду собі $M=7,38$; $M=8,62$; ($p \leq 0,01$)) та однаково з дівчатами проявляють альтруїстичну поведінку (відповідно, середні значення їх альтруїзму $M=9,06$; $M=9,17$).

Таблиця 1

Онтогенетична динаміка інтегральної емпатії та її форм (М)

Вік	Респонденти	Анти-емпатія	Індиферентність	Співпереживання	Співчуття	Моделювання поведінки	Реальне сприяння	Альтруїстична поведінка	Інтегральна емпатія
Ранній юнацький вік	Хлопці	-4,57	-1,67	1,19	1,14	2,86	6,29	9,52	14,76
	Дівчата	-3,14	-2,05	1,38	2,67	3,00	7,43	5,95	15,24
	Загалом	-3,86	-1,86	1,29	1,90	2,93	6,86	7,74	15,00
Пізній юнацький вік	Хлопці	-3,54	-2,26	0,8	1,1	2,7	7,71	8,91	15,42
	Дівчата	-2,58	-1,94	1,01	2,14	3,17	8,99	10,14	20,94
	Загалом	-3,06	-2,10	0,91	1,62	2,94	8,35	9,53	18,18
Загалом	Хлопці	-3,78	-2,12	0,89	1,11	2,73	7,38	9,06	15,27
	Дівчата	-2,71	-1,97	1,10	2,27	3,13	8,62	9,17	19,61
	Загалом	-3,25	-2,04	1,00	1,69	2,93	8,00	9,11	17,44

На наступному етапі проводилась діагностика та порівняння розвитку складових асертивності респондентів виділених вікових груп (див. табл. 2).

Таблиця 2

Онтогенетична динаміка складових асертивності

Шкали	Рівні	Ранній юнацький вік			Зрілий юнацький вік			Юнацький вік		
		%	Середнєзн. за рівнем	Середнєзн. за шкалою	%	Середнєзн. за рівнем	Середнєзн. за шкалою	%	Середнєзн. за рівнем	Середнєзн. за шкалою
А (незалежність)	В	0,00	0,00	4,19	0,00	0,00	4,13	0,00	0	4,18
	С	61,90	5,08		59,42	5,17		60,00	5,15	
	Н	38,10	2,76		40,58	2,71		40,00	2,72	
Б (рішучість)	В	38,10	7,25	6,54	43,48	7,17	6,11	42,22	7,19	6,19
	С	61,90	6,10		55,07	5,39		56,67	5,57	
	Н	0,00	0,00		1,45	2,00		1,11	2,00	
В (соц.бажаність)	В	0,00	0,00	2,77	0,00	0,00	2,49	0,00	0,00	2,56
	С	57,14	3,67		46,38	3,34		48,89	3,43	
	Н	42,86	1,56		53,62	1,76		51,11	1,72	

Порівняння середніх значень показників кожної зі шкал асертивності виявило достовірні відмінності між шкалами А (незалежність) та Б (рішучість) в особистостей юнацького віку загалом та в кожній з вікових груп, зокрема $p \leq 0,05$). Приблизно 60% юнаків та дівчат досить незалежні, цілеспрямовані, проте зважають на інтереси людей людей, мають адекватну самооцінку. Однак, враховуючи результати за шкалою Б, можемо зробити висновок, що у половини з цих респондентів асертивність проявляється ситуативно (ситуативна асертивність),

лише в типових (звичних) для особистості ситуаціях. Найменша зміна ситуації, в якій вони опиняються, призводить до втрати впевненості в собі. Загалом, 61,90% респондентів раннього юнацького віку та 55,07% зрілого юнацького віку мають ситуативну асертивність. Впродовж юнацького віку спостерігаємо позитивну динаміку розвитку асертивності. З віком вона достовірно зростає від 38,10% до 43,48% ($p \leq 0,1$). Молоді люди навчаються поєднувати власну незалежність з уважним ставленням до інших людей, досягати власних цілей не завдаючи шкоди іншим. Однак, з віком незначно зростає (з 38,10% до 40,58%) й кількість досліджуваних, у яких збільшується залежність від оточуючого соціуму та невпевненість в собі і, як наслідок, зменшується самостійність і відповідальність за себе та свої вчинки.

Дослідження кореляційних взаємозв'язків між показниками шкал асертивності та інтегральної емпатії й її форм (табл. 3) виявило достовірні взаємозв'язки між показниками інтегральної емпатії та значеннями всіх шкал асертивності лише в ранньому юнацькому віці ($p \leq 0,05$). Тобто, чим нижчий рівень розвитку інтегральної емпатії, тим агресивніше ведуть себе юнаки та дівчата. І навпаки: чим вища інтегральна емпатійність у юнацтва – тим більшою мірою воно здатне до асертивності (поєднання впевненого прояву власних інтересів, позицій, почуттів та бажань з відчуттям, розумінням та врахуванням почуттів, позицій, прав та бажань інших людей).

Таблиця 3

Матриця кореляційних взаємозв'язків між показниками інтегральної емпатії, її форм та асертивністю

Форми емпатії	Шкали асертивності								
	Незалежність			Рішучість			Соціальна бажаність		
	Р.Ю.	З.Ю.	ЗАГ.	Р.Ю.	З.Ю.	ЗАГ.	Р.Ю.	З.Ю.	ЗАГ.
АЕ	0,23 ³	-0,08	0,19 ³	-0,01	-0,02	-0,02	-0,25 ³	-0,18 ³	-0,20 ³
ІФ	0,15 ³	0,12 ²	0,11 ²	-0,26 ³	0,07	-0,01	-0,24 ³	-0,13 ²	-0,06
СП	0,01	0,08	0,06	-0,07	0,06	0,02	0,09	0,07	0,07
СЧ	0,11 ²	0,13 ²	0,12 ²	0,15 ¹	0,06	0,08	-0,11 ²	-0,01	-0,03
МП	0,21 ³	0,00	0,05	0,05	-0,04	-0,02	-0,13 ²	-0,12 ²	-0,12 ²
РС	0,00	-0,04	-0,03	0,14 ³	0,09 ¹	0,08 ¹	-0,03	-0,07	-0,06
АП	0,02	-0,09	-0,06	-0,10 ¹	0,04	0,01	-0,02	-0,12 ²	-0,09 ¹
ІЕ	-0,21 ³	-0,06	0,05	0,15 ³	0,02	-0,02	-0,16 ³	-0,22 ³	-0,20 ³

Примітки: 1. АЕ – антиемпатія, ІФ – індіферентність, СП – співпереживання, СЧ – співчуття, МП – моделювання поведінки, РС – реальне сприяння, АП – альтруїстична поведінка, ІЕ – інтегральна емпатія; Р.Ю. – ранній юнацький вік, З.Ю. – зрілий юнацький вік, ЗАГ. – загалом; 2. ¹ – $p \leq 0,1$, ² – $p \leq 0,05$, ³ – $p \leq 0,01$.

Перш за все розвитку асертивності сприяють такі форми емпатії як співчуття (розуміння та переживання з приводу почуттів іншої людини) та реальне сприяння, проте не на шкоду собі в емпатогенній ситуації. Цікавим є те, що альтруїстична поведінка обернено пропорційно взаємопов'язана с асертивністю ($p \leq 0,01$). Такий результат підтверджує, що в основі асертивної взаємодії не можуть лежати інтереси одного з її суб'єктів. Така взаємодія має бути симетричною.

Висновки. Впродовж юнацького віку спостерігається позитивна динаміка показників інтегральної емпатії та асертивності. Молоді люди стають більш самостійними, впевненими в собі, цілеспрямованими, відповідальними за власні рішення, співчутливими та емпатійними.

Останнє допомагає їм адекватно відобразити внутрішній світ Іншого, проявляти до нього толерантність, знаходити спільні інтереси та позиції.

Виявлено статеві відмінності у проявах емпатії: хлопці, порівняно з дівчатами, є більш агресивними, байдужими, меншою мірою реально допомагають в емпатогенній ситуації та однаково з дівчатами проявляють альтруїстичну поведінку. Спільною негативною тенденцією впродовж останнього десятиріччя є значне зниження рівня розвитку інтегральної емпатії в молодих людей.

Інтегральна емпатія загалом та її окремі форми (співчуття та реальне сприйняття не на шкоду собі) є чинниками розвитку та прояву асертивності в юнацькому віці.

Перспективою подальших розвідок є дослідження асертивності як складноструктурованої інтегральної якості особистості.

Література

1. Журавльова Л.П. Психологія емпатії / Л.П.Журавльова: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
2. Журавльова Л.П. Психологічні основи розвитку емпатії людини. – Дис. на здобуття наук. ст. докт. психол. наук за спец.19.00.07 – пед-на та вікова психологія. – Південноукраїнський державний педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського, Одеса, 2008.
3. Журавльова Л.П. Діагностика форм та типів емпатії / Л.П.Журавльова // Психологія. Зб. наук. праць НПУ ім. М.Драгоманова. – Сер. № 12. Психологічні науки. – 2010. – № 31(55). – С. 154 – 161.
4. Каппони В. Сам себе психолог [Текст] / В. Каппони, Т. Новак. – СПб.: Питер, 1998. – 350 с.
5. *Adjustment problems of Turkish international student studying in the U.S.* / Poyrazli S., Arbona C., Bullington R., Pisecco S.J. // Coll. Stud., 2001. №35. P. 52–62].
6. *Jinsi A.J. Self Assertiveness and Emotional Intelligence of Higher Secondary Students.* Unpublished M. Ed dissertation, Farook Training College, University of Calicut, 2006.
7. *Lizzio, A., Wilson, K.L., Gilchrist, J., & Gallois, C. Evaluations of performance feedback* // Management Communication Quarterly. – 2003. – Vol.16. – P. 341-379.
8. *Ryan E.B., Anas A.P., Mays H. Assertiveness by Older Adults with Visual Impairment: Context Matters* // Educational erotology. – 2008. – Vol. 34. – P. 512–515.
9. *Wilson, K.L., & Gallois, C. Assertion and its social context.* – Oxford: Pergamon, 1993. – 205 p .

Лучкив В. 3. Емпатия как фактор асертивности в юношеском возрасте. Кризисные трансформации современного украинского общества актуализируют исследование личностей, которые соединяют в себе не только инициативность, целеустремленность, умение заявить и отстаивать собственные интересы, но и совместить эти умения с толерантным отношением к Другому, просоциальным поведением, нравственностью. Такие качества, прежде всего, необходимо развивать у личностей юношеского возраста, которые становятся субъектами собственной жизни и именно с ними связано будущее нашего государства.

В статье доказывается, что эмпатия как интегральное качество личности является фактором развития асертивности и асертивного поведения в юношеском возрасте. Выявлено положительную динамику интегральной эмпатии, отдельных ее форм (антиемпатии, сочувствия, реального содействия не в ущерб себе, альтруистического поведения) и асертивности. В течение юношеского возраста молодые люди становятся более самостоятельными, уверенными в себе, целеустремленными, ответственными за собственные решения, сочувствующими и эмпатийными. Последнее помогает им адекватно отражать

внутренний мир Другого, проявлять к нему толерантность, находить общие интересы и позиции.

Исследование половых различий показало, что юноши по сравнению с девушками, являются более агрессивными, безразличными, в меньшей степени реально помогают в эмпатогенной ситуации и одинаково с девушками проявляют альтруистическое поведение. Также обнаружено ошую негативную тенденцию в течение последнего десятилетия: значительное (в два раза) снижение уровня развития интегральной эмпатии у молодых людей.

Эмпирически доказано, что сочувствие и реальное содействие не в ущерб себе являются ведущими факторами асертивности юношей и девушек.

Ключевые слова: интегральная эмпатия, формы эмпатии, асертивность, ранний юношеский возраст, зрелый юношеский возраст, онтогенетическая динамика, факторы асертивности.

Luchkiv V. Z. Empathy as a factor of assertiveness in adolescence. Crisis transformations of modern Ukrainian society actualize research personalities that combine not only the initiative, commitment, ability to express and defend their own interests, but also to combine these skills with a tolerant attitude to the Neighbor, social orientated behavior and morality. These qualities, above all, are necessary to develop in personalities of adolescents, who start to be subject of their own lives and which created future of our country.

The article proved that empathy is a quality integrated personality is a factor of assertiveness development and assertiveness behavior in adolescence. Found the positive dynamics of the integrated empathy, some of its forms (anti empathy, compassion, real assistance without detriment to themselves, altruistic behavior) and assertiveness. During adolescence, young people are becoming to be more independent, confident, purposeful, responsible for their own decisions, compassionate and empathy. The latter helps them to adequately reflect the inner world of the Neighbor, to show tolerance to him, to find common interests and positions.

The study of sex differences showed that boys, compared to girls, are more aggressive, indifferent, less really ready help in the empathogenic situation and similar with the girls show altruistic behavior. Also found common negative trend in the development of empathy youth during the last decade, a significant (twice) decrease in his level of integrated empathy.

Empirically proven that real compassion and assistance without detriment to itself is a major factor of assertiveness boys and girls.

Keywords: integral empathy, forms of empathy, assertiveness, early adolescence, mature adolescence, ontogenetic dynamics, factors of assertiveness.

Відомості про автора:

Лучків Віталія Зіновіївна – аспірантка Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Статтю подано до друку 12.04.2016.

УДК 159.922.75-053.4

© І. М. Грузинська, 2016

І. М. Грузинська (м. Київ)

ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Грузинська І. М. Художньо-мовленнєва діяльність як засіб розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку. У статті висвітлюється питання організації художньо-мовленнєвої